

Turisztikai klaszterek kialakításának alapjai a Tisza mentén

Szerző: Fodor Ágnes¹

A turisztikai és a természetvédelmi szempontból egyaránt értékes területeken jellemző, hogy az érintett szervezetek közötti együttműködés hiányzik. A Tiszán 2000-ben lezajlott ciánszennyezés tanulságai és a manapság egyre több élővíz mellett tapasztalható környezetszennyezés megakadályozása támasztja alá a téma jelentőségét. A szennyezések az ökológiai viszonyokra, a társadalomra és a gazdaságra is jelentős hatást gyakorolnak.

A tanulmány a szerző által végzett kutatás eredményeképpen – az ökoturizmus, a fenntartható fejlődés és a klaszterek fogalmára támaszkodva – megfogalmazza az ökoturisztikai klaszter definícióját és jellemzőit. A tanulmány ezen túlmenően a Tisza térségében és a turisztikai szempontból frekvenciát élővizek mellett lévő területek együttműködési lehetőségeiben rejlő kitörési pontokat és tanulságokat tárja fel.

Kulcsszavak: Tisza, ökoturizmus, klaszter, turisztikai együttműködés.

1. Problémafelvetés

A Tiszán 2000-ben történt ciánszennyezés és a Rába habzása felvetette a természetet érő szennyezések, illetve az akut környezeti problémák hatékony megoldása megtalálásának kérdését. A krízismenedzsment lehetséges eszközeinek meghatározása széles spektrumú. A problémák gyors kezelésére megfelelően felkészített szervezetek hatékonyabban tudnak fellépni, képesek akár meg is akadályozni a további környezeti szerencsétlenségek kialakulását.

A pontszerűen működő, egymással konkuráló turisztikai vállalkozások, szolgáltatók sem a hazai, sem a nemzetközi piacon nem lehetnek olyan eredményesek, mint az összehangolt turisztikai kínálattal rendelkező, egységesen megjelenő, közös marketing- és információs rendszereket használó szervezetek együttműködési hálózatai. A Tisza mentén alulról szerveződő együttműködések indultak meg, amelyek térségi turisztikai együttműködések eredményeztek. Ezek a partneri kapcsolatok a turisztikai piaci megjelenés alapjait jelentik.

A cikk az ökoturisztikai klaszterek kialakításának lehetőségével foglalkozik, amely a jelenlegi térségi együttműködési lehetőségekre, hálózatokra épít.

2. A tanulmány célja és módszerei

A nemzetközi vizek érzékeny területek, melyek turisztikai hasznosítása nem csupán az adott országon belüli tényezőknek, hanem a határon túlról származó, környezetre gyakorolt hatásoknak is ki vannak szolgáltatva, olyan turisztikai vonzerők, melyek fennmaradásához mind hazai, mind nemzetközi együttműködés szükséges. A turizmus közvetítő közeg lehet, hiszen Magyarország, Románia és Ausztria céljai között kiemelt helyen szerepel a turizmus fellendítése, ennek elősegítése érdekében pedig tiszta és vonzó környezetre van szükség. A nemzetközi együttműködés alapjait, hasonlóan a magyaroszlák–szlovén Írott-kő Natúrparkhoz, valamely turisztikai együttműködési forma is jelentheti.

A tanulmány célja egy olyan lehetséges módszer kidolgozása, amely egyaránt alkalmas a sérülékeny vizeket érő külső behatások elleni védekezésre és a turisztikai piacokon való hatékonyabb szereplésre.

A kutatást két irányban folytattam. Egyrészt áttekintettem a hazai víziturizmus és ökoturizmus lehetséges közös kapcsolódásait desk research formájában. A kutatás célja a hazai folyók, különös tekintettel a Tisza vonatkozásában lehetséges térségi együttműködési formák feltárása volt. Másrészt egy négy körből álló Delphi-kutatást végeztem az ökoturisztikai klaszter fogalmának meghatározásához.²

3. A kutatás témakörét érintő korábbi vizsgálatok

A téma eredményes feltárásához egyszerre több szempontú megközelítés együttes alkalmazása szükséges. Ahhoz, hogy a turisztikai együttműködési formák kereteit láthassuk, szükséges az együttműködés hátterében lévő három alapfogalom – az ökoturizmus, a fenntartható turizmus és a klaszterek – részletesebb

¹ Tervező, elemző, VÁTI Kht., Területi Tervezési és Értékelési Iroda, Stratégiai Tervezési Osztály.

² A Delphi-kutatási módszer egymástól fizikailag távol levő szakértők ismereteire épít, véleményeiket gyűjti össze annak érdekében, hogy egy adott kutatási problémáról minél szélesebb körű egységes álláspont vagy előrejelzés jöjjön létre.

megismerése. A jelen tanulmányban tárgyalt együttműködések területi alapját a Tisza menti ökoturisztikai helyszínek adják. Az ökoturisztikai desztinációk hosszú távú fennmaradásának egyik alapvető feltétele a *fenntartható fejlődés* értékrendjének és kritériumainak betartása. A különböző formájú együttműködések közül a *klaszterek* keretein belül történő kooperációt kívántam megvizsgálni.

3.1. AZ ÖKOTURIZMUS MEGHATÁROZÁSA

A turisztikai szakértők szerint a tömegturizmus a természetre negatív hatásokat is gyakorol. Ennek megakadályozása végett kezdték el kutatni a turizmus szelídebb változatainak lehetséges megoldásait, aminek eredményeképpen formálódott a szelíd, illetve ökoturizmus fogalma. Az ökoturizmus fogalmát először az 1970-es évek végén, az 1980-as évek elején határozták meg, egységesen elfogadott definíciója azonban ma sem létezik.³

3.2. A FENNTARTHATÓ FEJLŐDÉS FOGALMA

Az ökoturizmus számos esetben a fenntarthatóság, a *fenntartható fejlődés* fogalmával keveredik. Nemcsak országoként, de a szakmán belül is komoly nézetkülönbségek vannak a fogalmak területén. A fenntartható fejlődés az 1987-ben megfogalmazott „Közös jövőnk” jelentés szerint a fejlődés olyan formája, amely a jelen igényeinek kielégítése mellett nem fosztja meg a jövő generációit saját szükségleteik kielégítésének lehetőségétől (ENSZ, 1987). A fenntartható fejlődés a folytonos szociális jobblét elérése anélkül, hogy az ökológiai eltartóképességet meghaladó módon növekednénk. A növekedés azt jelenti, hogy nagyobbak leszünk, a fejlődés pedig azt, hogy jobbak (Herman E. Daly, 1990).

Ezek az elgondolások négy olyan feltételre engednek következtetni, amelynek egyszerre kell teljesülnie ahhoz, hogy a fenntarthatóság irányába haladjunk:

- az erőforrásokkal való fenntartható bánásmód,
- az erőforrások eltartóképesség szerinti használata,
- az erőforrások használatából származó haszon igazságos elosztása,
- a holisztikus gondolkodás, a széttagolt intézményrendszer integrációja (Gyulai, 2002).

³Az ökoturizmus fogalmi megközelítéseit részletesen lásd Sulyok Judit „Ökoturizmus” című cikkében, a *Turizmus Bulletin* 2001/4. számában, a Magyar Turizmus Zrt. Kutatási Igazgatósága által az ökoturizmusról a *Turizmus Bulletin* 2002/4. számában kiadott Québeci Nyilatkozat, továbbá Megan E. W. „Ecotourism: Principles, practices & policies for sustainability” kiadványában.

A *turizmus fenntartható fejlődésének* jellemzői:

- az adott desztináció természeti környezetének teherbíró-képességét szem előtt tartva lehetővé teszi a természeti erőforrások megújulását;
- felismeri, hogy a helyi közösségek, szokások, életmód a turisztikai terméknek rendkívül fontos összetevőjét jelentik; ennek következtében
- elfogadja, hogy a helyi lakosság arányosan részesedjen a turizmus pozitív gazdasági hatásaiból; és
- tiszteletben tartja a fogadóterületek lakosságának érdekeit és kívánságait a turizmus fejlődésére vonatkozóan (Puczko–Rátz, 1998).

3.3. A KLASZTER FOGALMÁNAK MEGHATÁROZÁSA

Az ökoturisztikai klaszterek meghatározásának harmadik pillére a *klaszter fogalmának* tisztázása. Klaszterekkel találkozhatunk – többek közt – az Európai Unió regionális fejlesztési politikájában, ahol azokat egymástól kölcsönösen függő olyan vállalatok és kapcsolódó intézmények csoportjaként jellemzik, amelyek:

- együttműködők és versenyzők;
- földrajzilag egy vagy több régióban koncentrálnak;
- a klasztereknek globális kihatásai is lehetnek;
- meghatározott területre/ágazatra koncentrálnak, közös technológiák és képességek kötik őket össze;
- tudományos alapúak („science based”) vagy hagyományosak („traditional”). (EU Enterprise DG, 2005.)

A „Regional Clusters in Europe” című tanulmány (Russel, 2005) szerint négy különböző iskola létezik a klaszter definiálásra:

Az *olasz iskola* központi kategóriáját a hasonló tevékenységet végző kis- és közepes vállalkozások térbeli koncentrációja révén kialakuló iparági körzetek alkotják; megközelítésében kiemelt szerepet játszanak az externáliák, a társadalmi, valamint a bizalmi tőke.

A *kaliforniai iskola* a vertikális dezintegráció révén létrejövő termelési kapcsolatok alkotta hálózatokra helyezi a hangsúlyt. A hálózat működtetésének legfőbb célja a költségek csökkentése.

Az *északi vagy skandináv iskola* a klaszter fogalmában a kizárólag helyben hasznosítható lokális tudás, különösen a nem kodifikált, rejtett tudás játszik kiemelt szerepet, valamint az ezek hatására létrejövő innovációk.

E három iskola mindegyike egy adott helyhez kötött, a vizsgált régió társadalmi rendszereiben gyökerező folyamatként jellemezte a klasztert; a fő hangsúly pedig a helyspecifikus elemeken van. A *porteri klasztermegközelítés* nem a regionális gazdaságot és a klasztereket vizsgálja elsősorban, hanem a vállalati szintű versenyelőnyöket és azok forrásait. A klaszter alapját az ő esetében a vállalatok és intézmények közötti együttműködés és információáramlás teremti meg.

A hazai szakirodalom széleskörűen feldolgozta Michael Porter definícióját. Bár hivatalos, mindenki által elfogadott és használt magyar klaszterdefiníció nem létezik, a *Széchenyi Terv korábbi Regionális Gazdaságfejlesztési Programja RE-1-es pályázatának* (2001 novemberében közzétett) klaszterdefiníciója irányadónak tekinthető: „a klaszterek földrajzi közelségen alapuló vállalati stratégiai szövetségek, amelyek a külső versennyel szemben egységesek, belső viszonyaikat pedig egyaránt jellemzi a konkurencia és a közös helyi érdekek összehangolása, a partnerek közötti bizalmi tőke megléte. A klaszter vállalkozásait informális kapcsolatok kötik össze, a közösen végzett innovációk, a piaci igényekhez igazodó képzés, a hálózaton belüli közvetlen és célzott információáramlás révén csökkenthetők a tranzakciós költségek, ezáltal pedig az adott térség vállalkozásainak versenyképessége növekszik.”

A regionális és iparági klaszterek és a klaszterorientált fejlesztési politikai megközelítés a fejlett nyugati országokban az elmúlt évtizedben a gazdaságfejlesztés és a területfejlesztés egyik legsikeresebb eszközévé vált (Grosz, 2005). Porter megfogalmazásában a *regionális klaszter*: „egy adott iparág versenyző és kooperáló vállalatai, kapcsolódó és támogató iparágai, pénzügyi intézmények, szolgáltató és együttműködő infrastrukturális (háttér-) intézmények (oktatás, szakképzés, kutatás), vállalkozói szövetségek (kamarák, klubok) innovatív kapcsolatrendszerén alapuló földrajzi koncentrációja” (Porter, 2000).

Az *iparági klaszter Enright* szerint „a profitorientált vállalkozások és a nem profitorientált szervezetek olyan csoportosulása, ahol a csoporthoz való tartozás jelentős mértékben hozzájárul az egyes tagok versenyképességéhez. A klaszter tagjait a beszállítói kapcsolatok, a közös technológiák, a közös vásárlók vagy disztribúciós csatornák, illetve a közös munkaerőpiac köti össze” (Enright, 1997). Azaz a klaszter nem más, mint egy adott iparághoz tartozó független vállalatok, valamint a hozzájuk kapcsolódó gazdasági szektorok és intézmények olyan halmaza, amelynek tagjai relatíve nagy arányban használják egymás termékeit és szolgáltatásait, ugyanazon tudásbázisra és infrastruktúrára támaszkodnak, valamint hasonló innovációkat tudnak hasznosítani (Enright, 1998).

Tichy megfogalmazása szerint a klaszterek „hálózat által összekapcsolt csomópontokból” állnak, ahol ezeket a csomópontokat elsősorban olyan vállalkozások, iparágak, illetve egyéb magán- vagy állami kézben levő intézmények alkotják (leginkább regionális fejlesztési szervezetek, egyetemek, kutatóintézetek stb.), amelyek egymással input-output kapcsolatban vannak, illetve az együttműködés számos egyéb formájával rendelkeznek (közös kutatási projektek, informális információáramlás, részvétel szakmai vagy területi szövetségekben stb.) (Tichy, 1997).

Különösen fontos, hogy a klaszter résztvevői szervezetenként egymástól függetlenek, és sajátos vásárlói, beszállítói, K + F stb. kapcsolatban állnak egymással.

Az iparági meghatározottság mellett a területi közelség elsősorban az innováció gyors terjedése miatt lényeges. Ennek következtében a földrajzi dimenzió az ágazattól függően lehet egy-egy település, nagyobb agglomeráció, egy régió vagy akár egy szupranacionális szintű területi egység is (Faragó, 1994).

A klaszter tehát lényegében egy adott tevékenységi körben működő, egymással valamilyen kapcsolatban álló olyan vállalkozások és intézmények földrajzilag koncentrált csoportja, amelyek hasznosítják a lokális technológiai externáliák számtalan variánsát a tudás megosztásától és a tudás túlcordulásától (spillover) az induló vállalkozások (start-up) magas arányáig. A klaszter egy gyűjtőfogalom, amely megpróbálja összefoglalni a gazdasági tevékenységek térbeli koncentrációjának összes eltérő megjelenési formáját (Lengyel, 2001).

Míg az ökoturizmus és a klaszterek fogalma számos neves szakértő munkásságában szerepel már, az ökoturisztikai klaszterek fogalmával kapcsolatosan nincsenek szakirodalmi előzmények.

3.4. A KLASZTEREK JELENTŐSÉGE MAGYARORSZÁGON

A klaszterek első példái és ihletői Ketels (2003) szerint olyan területek voltak, mint a számítástechnika a Szilícium-völgyben, a média Hollywoodban, a pénzügyi klaszterek New Yorkban és Londonban, az autógyártás Dél-Németországban és Detroitban, a telekommunikáció Stockholmban és Finnországban, illetve a textil-/divatipar Észak-Olaszországban.

Ma a bizalomra épülő hálózatok segíthetik a kisvállalatokat speciális erőforrások kihasználásában a tudás megosztása által. Az európai klaszterek jellemzőit és helyzetét elemző Eurobarometer felmérés szerint (Szabó, 2006) az Európai Unióban minden negyedik (minimum húsz alkalmazottal működő) vállalat klaszterkörnyezetben dolgozik, azaz szoros együttműködésben más helyi vállalatokkal. Bár Nagy-Britanniát, amely az élen jár az aktív klaszterek tekintetében Lettország és Írország követi, a klaszteresedés és a hálózatos együttműködés inkább jellemző a tizenöt legrégebbi tagállamra. A felmérés a klaszterek olyan központi kérdéseit vizsgálja és mutatja be, mint a klaszterek közötti együttműködés, verseny és innováció, valamint az együttműködés a hatóságokkal.

A klaszter típusú szerveződés elsősorban a kisebb és közepes vállalkozások piaci jövője szempontjából előnyös. A magyar vállalkozások önmagukban általában kevés tőkével rendelkeznek az európai piaci versenyhez, valamint a technológiai, műszaki és termékfejlesztésekhez. Innováció nélkül viszont szinte lehetetlen a jövőben megmaradni. A klaszterek az elkülönülő kisvállalkozásokat célirányosan integrálják, miközben meghagyják azok arcukat, és a tagvállalkozásainak

A Delphi-kutatásban való részvételre felkért szervezetek

Intézmény	Szakágazat szakértője			
	Klaszter	Ökoturizmus	Turizmus	Természetvédelem
Aggteleki Nemzeti Park		✓		✓
Aquaprofit Zrt.		✓		✓
Balatonfelvidéki Nemzeti Park		✓		✓
Büki Nemzeti Park		✓		✓
Duna–Dráva Nemzeti Park		✓		✓
Duna–Ipoly Nemzeti Park		✓		✓
Fertő–Hanság Nemzeti Park		✓		✓
Heller Farkas Gazdasági és Turisztikai Szolgáltatások Főiskolája			✓	
Hortobágyi Nemzeti Park		✓		✓
Kiskunsági Nemzeti Park		✓		✓
Kodolányi János Főiskola			✓	
KvVM Természetvédelmi Hivatal				✓
Magyar Turizmus Zrt.			✓	
Ökológiai Intézet a Fenntartható Fejlődésért				✓
Órségi Nemzeti Park		✓		✓
Pannon Termál Klaszter	✓			
Pécsi Tudományegyetem	✓	✓	✓	
Pegazus Utazási iroda			✓	
Regionális Kutatások Központja Nyugat-dunántúli Intézete	✓			
Somogy Természetvédelmi Szervezet				✓
Tisza-tavi Regionális Projekt Iroda		✓		✓
Xellum Kft.			✓	

Forrás: saját szerkesztés

többletjövédelmet tudnak hozni. A klaszterek segítik a kis- és középvállalatok üzleti hálóba való beépítését, vertikális és horizontális kapcsolódások létrejöttét az ágazaton belül különböző vállalkozások, kutatóhelyek és intézmények között.

Magyarországon először a Nyugat-dunántúli régióban jöttek létre klaszterek, elsősorban az ipari termeléshez kapcsolódóan iparági klaszterek, így az autóipari klaszter, amely a termelés egyes fázisaiban részt vevő szereplők tömörülésével, együttműködésével kezdődött.

A 2004–2006 közötti európai uniós források számos klaszter létrejöttét támogatták. Ennek kapcsán a hazai turizmus egyik kiemelkedő ágazata, az egészségturizmus keretei között több, regionális szinten szerveződő turisztikai klaszter, illetve termálklaszter jött létre, így a Nyugat- és a Dél-Dunántúlon, a Dél-alföldi régióban, az Észak-magyarországi és az Észak-alföldi régiókban (Pannon Termál Klaszter, Észak-alföldi Termál Klaszter, Dél-dunántúli Termál Klaszter, Dél-alföldi Fürdőklaszter, Észak-magyarországi Egészségturisztikai Klaszter, Jász-Nagykun-Szolnok megyei Termálklaszter). A klaszterek létrehozásának az volt a célja, hogy a térség/régió (termál- és gyógy-) turisztikai érdekeltjeinek részvételével elősegítsék a turizmus fejlődését.

A magyarországi turisztikai témájú klaszterek jellemzően alaptervekenységeiket illetően marketingszemléletű térségi együttműködések, tehát a lokális és horizontális klaszterek csoportjába tartoznak.

Magyarországon az elmúlt hat–nyolc év alatt közel negyven klaszter jött létre az informatika, a megújuló energiaforrások, a járműipar, az innováció, a multimédia, a csomagolóstechnika, a repülőstechnika, az orvostudomány, a gazdaság, a logisztika és a termálturizmus témájában. Ökoturisztikai klaszterek Magyarországon eddig még nem alakultak. A meglévő klaszterek jellemzően egyesületi formában működnek, amelyekhez bármikor csatlakozni lehet.

Az ökoturisztikai klaszterek esetében a természetvédelmi területek, természeti értékek megőrzéséhez, szakszerű bemutatásához, a turizmus tudatos irányításához és szervezéséhez nem csupán lokális és horizontális együttműködő partnerekre van szükség. A téma összetettségére való tekintettel a porteri megfogalmazásnak megfelelő regionális klaszter elindításának van létjogosultsága, amely „egy adott iparág versenyző és kooperáló vállalatait, kapcsolódó és támogató iparágai (természetvédelem, ökoturizmus), pénzügyi intézményeit, szolgáltató és együttműködő infrastrukturális (háttér)intézményeit

(oktatás, szakképzés, kutatás), vállalkozói szövetségeit (kamarák, klubok) innovatív kapcsolatrendszerén alapulva tömöríti.

A Tisza mente olyan turisztikai területeket foglal magában, melyek megőrzéséhez és bemutatásához az ökoturisztikai klaszter jelentheti azt a formát, amely a természetvédelem területén is hatékonyabban tud fellépni, és az ökoturizmus fejlődése számára fontos lehetőséget jelent.

4. A Delphi-kutatás eredményei

4.1. A DELPHI-KUTATÁS LEÍRÁSA

A 2006-ban végzett kutatás elsődleges célja az ökoturisztikai klaszterek általános keretfeltételeinek és jellemzőinek meghatározása volt. Ehhez a Delphi-módszert alkalmaztam. A módszer a gyakorlatban akkor használható, ha a kutatási probléma az egymástól fizikailag távol levő szakértők mindegyike számára ismert, és a felmérésben részt vevők az esetleg számukra szükséges kiegészítő információkhoz hozzá tudnak jutni. Mivel az egyes résztvevők közvetlenül nem kerülnek egymással kapcsolatba és megőrzik anonimitásukat, így a módszer elősegítheti a szabadabb véleménynyilvánítást.

A kutatásban részt vevők mindegyike ugyanarra a kérdésre válaszolt írásban, a válaszokat minden forduló után összesítettem. Az előző forduló válaszait és megjegyzéseit a felmérésben részt vevő minden paneltag megkapta, így lehetőségük volt arra, hogy látva a csoport más tagjainak válaszait, átértékeljék saját véleményüket, illetve kiegészítsék a többiek megjegyzéseit. A módszer szerint a kérdőívek kiküldése egészen addig folytatódik (általában három-öt körön keresztül), ameddig konszenzus alakul ki a szakértők között, kutatásunk esetében ehhez négy körre volt szükség. A szakirodalom (Delbecq et al 1975; Smith, 1989; Wheeler et al 1990; Taylor-Judd, 1994) 10–15 fős panel alkalmazását javasolja konkrét esetek vizsgálatára, amelyek során a panel tagjai homogén ismeretekkel rendelkező csoportnak tekinthetők. Ennél nagyobb csoportlétszámot javasolnak a kutatók (legfeljebb 30–40 főt), ha a probléma komplex és a panelt heterogén szakismerettel rendelkezők alkotják.

A 2006. március és december között végzett kutatásunk során a kezdő panelbe harminc szakértőtől kértünk szakmai támogatást és együttműködést. A panel összeállításánál ügyeltünk arra, hogy a természetvédelem, turizmus, ökoturizmus és klaszter témájában jártas résztvevők hozzávetőlegesen egyenlő arányban képviseltesék magukat. A csoport összetételét az 1. táblázatban foglaljuk össze.

Az első körben tizenkét válaszadó segítette a kutatást. A szakértők közül hatan voltak, akik munkánkat végig, mind a négy körön keresztül segítették. A Delphi-

kutatásra jellemző, hogy az érdeklődés fenntartása a szakértők között nehézkes, hiszen az egyes kérdéskörök között hónapok telnek el a válaszadásra és az értékelésre fordított idő miatt. Ezek fényében is a konszenzusra való eljutáshoz négy kérdőívkorre volt szükség. Jellemző volt, hogy a klaszterszakértők a turisztikai szakértőkkel szemben sok tekintetben ellentétes álláspontot képviseltek, ezek közelítéséhez és finomhangolásához három kérdőívkor elvégzésére volt szükség.

4.2. A DELPHI-KUTATÁS EREDMÉNYEI

A turisztikai, ökoturisztikai, természetvédelmi és klaszter-szakértőkkel folytatott négykörös Delphi-vizsgálat eredményeképpen sikerült konszenzusra jutni a szakértőkkel az ökoturisztikai klaszter értelmezési lehetőségeit és definícióját illetően. Közös meghatároztuk a klaszter alapvető jellemzőit, a klaszter létrehozását motiváló tényezőket, a méretre vonatkozó hipotéziseket. A konszenzusos meghatározás szerint:

„Az ökoturisztikai klaszter egységes hasznosítási és védelmi alapelveken, illetve a táj adottságain nyugvó rendszer, amelyben egymással egyszerre versengő és kooperáló, természetvédelmi és turisztikai vállalkozások, intézmények vesznek részt a nagyobb gazdasági és társadalmi haszon elérése érdekében. Közös célként elfogadják a természeti értékek védelme és bemutatathatósága közötti összhang megteremtését és megőrzését. Ebben a rendszerben a turizmus a többi helyi gazdasági aktivitással együtt sem haladja meg a desztináció környezeti teherbíró képességét.”

A klaszteresedés fokai:

- Önálló menedzsmenttel rendelkező, partnerségen alapuló, területfejlesztési célú gyűjtőszervezet, amely közös fejlesztéseket valósít meg.
- A klaszter mint hálózati együttműködés hozzájárul a közjó és a társadalmi kohézió erősítéséhez, továbbá minőségbiztosítási rendszerként is szolgál mind a természet megőrzése, mind a szolgáltatások színvonala tekintetében; védjegyrendszert működtet.
- A klaszter mint ökológiai értékekre épülő gazdasági együttműködés a hálózati együttműködésen túlmutatóan nem tagságon alapuló koncentráció, hanem egy térség kínálati elemeihez kapcsolódó infrastruktúrák, szervezetek és szolgáltatások együttműködése.

Egy javasolt klaszterértelmezés a gyakorlati alkalmazáshoz: az ökoturisztikai klaszterek a turizmussal és a természeti környezettel kapcsolatos piaci, szolgáltató elvű kínálati rendszereket jelenthetik. A kialakulásuk a tájegység, az élőhelyi jelleg és a desztináció figyelembevételével történik.

4.3. A DELPHI-KUTATÁS EREDMÉNYEINEK LEHETSÉGES ALKALMAZÁSA A TISZA MENTI (ÖKO)TURISZTIKAI ATTRAKCIÓKRA ÉPÍTVE

A Delphi-kutatás eredményeit felhasználva az alábbiakban a Tisza mentén kialakítható (öko)turisztikai attrakciókra épülő turisztikai klaszterek kialakulásának körülményeit, feltételeit, jellemzőit vázoljuk fel.

A turisztikai termékek kialakításakor elengedhetetlen a területet érintő, már meglévő turisztikai és ökológiai elemzések, koncepciók figyelembevétele. Az együttműködés egyik alapját az egész Tisza mentére vonatkozó turisztikai koncepció és az abban meghatározott turisztikai terméktípusok jelenthetik. Ezekre a termékekre alapvetően jellemző, hogy a turisztikai termék által érintett szervezetek együttműködnek egymással. Ennek az együttműködésnek a klaszterformában történő továbbfejlődése és működtetése számos eddig felmerült információs problémát megoldana, valamint a mindenkori számára olykor kényelmetlen gazda szerepet is betöltené.

A fenti klaszterdefiníció visz igazán közelebb a nemzetközi együttműködés kereteinek valódi kialakításához. Az állami szerepkör a szabályok megalkotásával és azok betartatásával véget ér, ettől kezdve a gazdasági, társadalmi, környezeti szereplők feladata az ökoturisztikai vagy turisztikai klaszterek elindítása.

A Tisza menti turisztikai klaszter kialakulásának vizsgálatához szükséges a természeti adottságok számbavétele. A kutatás két turisztikai ágazathoz kapcsolódik: a vízitourizmus szelídebb, a környezetre kisebb terheléssel levő ágazataihoz és a vízparti területeken megvalósuló ökotourizmushoz. A turizmus és a környezet a Tisza esetében rendkívül szorosan összefügg: a turizmus segítheti finanszírozni a helyi természeti értékek, kulturális örökségek védelmét vagy például a hagyományok ápolását. A rosszul menedzselte turizmus viszont végső soron tönkre is teheti ezeket az értékeket, hiszen a vizek érzékeny természeti területek.

A Tisza menti vízitourizmus a vitorlázást, a motoros és jachtourizmust, az evezős turizmust, a horgászatot, valamint az utasszállító és sétahajókkal való kirándulást foglalja magában. A szelídebb, kisebb környezeti terheléssel járó ágazatok közé tartozik az evezés és a horgászat. A vízi turisták a folyókon evezve, vitorlázva, csónakázva stb. áthaladnak a természetvédelmi területeken, egyes fokozott védelem alá eső térségeken. Ezek a területek többnyire megegyeznek az ökoturisztikai célterületekkel. A természeti értékek vízi úton, a 4kW-ot meg nem haladó teljesítményű belsőégésű motorral hajtott vízi járművekkel való megközelítése (nemzeti parkok látogatható területein), a desztinációk közös turisztikai kínálata (például horgásztavak, vízparthoz kapcsolódó turisztikai attrakciók és szolgáltatások) jelentik a közös találkozási pontot a két turisztikai ágazat vonatkozásában.

A nyári szezonban a Felső-Tisza a vízitúrák legkedveltebb színhelye, innen indul a Nemzetközi Tiszatúra magyarországi szakasza is, amelynek utolsó állomása Szeged (az útvonal: Bustyino–Tiszabecs–Tokaj–Szeged). Ökoturisztikai csomag részeként kínálják a Tisza-tó területein a különböző ökocsónaktúrákat. Az utóbbi időben jelentős a kishajós vízitourizmus, amelynek fejlődése a parti kiszolgáló létesítmények és azok (hajózási célú, valamint idegenforgalmi és szociális) szolgáltatásainak függvénye. A horgászat a vízitourizmus egyik kiemelkedő ágazata a Tisza mentén. A Tisza a 2000. évi nagy ciánszennyezést követő regeneráció eredményeként továbbra is a horgászok egyik legkedveltebb célterülete maradt, a folyó ma is bővelkedik halban.

Az ökoturisztikai klaszter potenciális magterületei, az ökoturisztikai attrakciók a Tisza mentén a következők lehetnek:

1. A Tisza menti holtágak, ártéri ligeterdők nemcsak a kutatók számára nyitottak, hanem az „amatőr” madármegfigyelők, kirándulók, gyalogos és csónakos természetjárók, vízitúrázók számára is felejtethetetlen élményt nyújtanak. Azok számára, akik tanulási céllal is érkeznek, a védett területeket érintő turizmus káros hatásainak csökkentésére a nemzeti parkok tanösvényeket hoztak létre.
2. Az „Európai hosszú távú vándorút” Szeged–Mind-szent közötti útvonalon halad a Tisza mentén, megkerülve a Mártélyi Tájvédelmi Körzetet. A madarak megfigyelésére számos védett természeti területen madárlesek kerültek felállításra, ahol a látogatók kedvüket lelhetik a madarak mindennapjainak vizsgálatában. Az alföldi kéktúra szintén érinti a Tisza mentét Tiszakenyér–Rétközberencs–Kisvárdá–Anarcs területén, a kirándulók számára pedig szabadon látogatható néhány Tisza menti ligeterdő, morotva.
3. A *Kesznyétei Tájvédelmi Körzetben a Szamárháton* felépült egy látogatóközpont, amely szállást is kínál, a központ mellett horgásztó és egy agrár-környezetvédelmi mintagazdaság is működik, ahol lovat, szürkemarhát, kecskét, juhot, szamarat tartanak.
4. Tervezés alatt áll a Tisza-tó ökoturisztikai kínálatának fejlesztéséhez nagymértékben hozzájáruló *poroszlói látogatóközpont* – Ökocentrum – bemutató helyekkel, tanösvényekkel és turisztikai információs központtal.
5. *Kecskeméten* felépült a *Természet Háza*, hazánk első nemzeti parki látogatóközpontja, amely képzési, tájékoztatói, turisztikai, oktatási és módszertani feladatokat lát el. A Természet Háza kiállításai megismertetik a látogatókkal hazánk nemzeti parkjait, azok jellegzetes élőhelyeit és az ott folyó tudományos munkát.

6. 2007 tavaszán átadásra került a *Hortobágyi Látogatóközpont*, amely széles szolgáltatás- és programkínálattal várja az ökoturistákat.
7. A Tisza mentén Fehérgyarmaton, Csarodán, Tiszafüreden, Ároktőn, Tiszaalpáron, Tiszapüspökiben és Szatymazon található bemutatóhelyek, amelyek a térség természeti értékeit mutatják be.
8. A Tisza folyó mentén levő ökoturisztikai attrakciók a későbbiekben induló ökoturisztikai klaszter magterületei lehetnek. A klaszter a fenti ökoturisztikai célterületeket fenntartó, bemutató helyekre épülhet rá.

5. A Tisza menti ökoturisztikai klaszter jellemzői

5.1. ALAPVETŐ JELLEMZŐK

Az alábbiakban a Tisza menti ökoturisztikai klaszter kialakításának alapjául szolgáló célok, élménykínálat és a klaszter kialakulásának feltételei kerülnek összegzésre, ami a Delphi-kutatás eredményeként létrejött megállapításokra támaszkodik.

A *Tisza menti turisztikai klaszter alapvető célja*, hogy a benne részt vevő szervezetek nagyobb gazdasági hasznot érjenek el, mintha önállóan jelennének meg a piacon, a több és az év során egyenletesebben érkező turista által, és mindeközben a turizmus alapját jelentő közös természeti értékeket együttesen óvják meg és tartják fenn.

A *klaszter élménykínálata* az ökológiai értékek mellett a (nép)művészeti-kulturális adottságokat, továbbá a víziturizmus szelídebb változatait és a bor- és gasztronómiai kultúrát, a hagyományokat, a helyi gazdasági és társadalmi szereplők specialitásait is integrálja. Ugyanakkor az ökológiai értékek mellett a biokezdeményezések szerepét is bemutatja (például természetes anyagok használata, alternatívenergia-használat, a szennyvíz és a kommunális hulladék kezelése bio módszerekkel).

A *Tisza menti ökoturisztikai klaszter kialakulásának feltételei*:

1. Az együttműködés szükségességét felismerték a potenciális résztvevők.
2. Megvan a kölcsönös bizalom egymás iránt.
3. Megtörtént a közös célok meghatározása.
4. Az induló szervezetek között meghatározott a feladatok megosztása, ami a klaszter működése során folyamatosan alakulhat.

A klaszter szervezetének létrehozásánál néhány alábbi, a Delphi-kutatásban részt vevő szakértők által ajánlott, fontos szempontra érdemes tekintettel lenni. A Delphi-kutatásban meghatározott általános, az alábbiakban feltüntetett ökoturisztikai klaszterjellemzőket a Tisza menti ökoturisztikai klaszter kialakításánál javasolt figyelembe venni:

1. Tisza menti természetvédelmi területek és a kapcsolódó települések szereplői vesznek részt benne.
2. Szoros együttműködési kapcsolatok alakulnak ki a résztvevők között, folyamatos a párbeszéd a szereplők között, közös értékekkel, célokkal rendelkeznek.
3. Egymásra pozitív szinergikus hatásokat kifejteni képes, egymás iránt bizalommal levő szereplők vesznek részt benne (a természetvédelem, környezetvédelem, turizmus, kapcsolódó szolgáltatások, kultúra, oktatás, turisztikai infrastruktúrák területén). Klaszterspecifikus szolgáltatásokat, fejlesztési elképzeléseket definiálnak a közös célok elérése érdekében.
4. A klaszter megfelel a hosszú távon való fenntarthatóság követelményeinek.
5. A klaszter tagjai elkötelezettek, és biztosítják a klaszter finanszírozási hátterét.
6. A klaszter tagjai önálló menedzsmenttel rendelkező szervezetet hoznak létre.
7. A klasztermenedzsment-szervezet élére elkötelezett klaszter-menedzser(ek) kerülnek kiválasztásra, akik magas szintű szakmai kompetenciával, széles körű területi, ágazati kapcsolatrendszerrel, a szereplők támogatásával rendelkeznek.
8. A klasztermenedzsment-szervezet hatékony, közös marketingtevékenységet határoz meg és alkalmaz.
9. A klaszter szemléletformálást is vállal a fogadóterületen, ezen keresztül segíti a vendégek és vendéglátók tudatformálását is.
10. A klaszterben gyors és hatékony az információáramlás.
11. Közösén hajtanak végre a klaszter fejlődéséhez szükséges beruházásokat, együtt pályáznak additionális forrásokért.

A Tisza mint turisztikai desztináció a vízi- és az ökoturizmus, azon belül is a vízitúrázás és az ökoturisztikai attrakciók esetében kezelhető egységként. A klaszter ezeken a területeken működő civil, állami és piaci szereplők alulról jövő kezdeményezésére alakulhat ki. A Tisza desztinációként a regionális és az iparági klaszter jellemzőit ötvözheti. Mivel a turisztikai termék fogalma nem korlátozódik kifejezetten a turisztikai szereplőkre, tehát a szállásadáson és a vendéglátáson, a turisztikai attrakciókon túl az egyéb szolgáltatások és a turizmus feltételeit biztosító állami szervezetek, oktatási intézmények, kereskedelmi egységek is hozzátartoznak, így a klaszter a regionális klaszter jellemzőit is magán viseli. Ugyanakkor az iparági klaszter a turisztikai szereplők megjelenésében és részvételében is biztosított lehet. A Tisza menti klaszterben tehát turisztikai, természetvédelmi, egyéb kereskedelmi, kulturális és állami, civil szervezetek, intézmények, cégek, személyek részvétele várható.

5.2. A KLASZTER MÉRETE

A klaszterben részt vevő szervezetek száma alapvetően a terület adottságaitól, illetve a programkínálat tartalmától függ, a Tisza mente esetében 150–300 szervezet lehet potenciális tagja. A Delphi-kutatás eredményeképpen a klaszter tagságának kialakítása során az alábbi tényezők figyelembevétele javasolt:

- A tagság azokra a szereplőkre terjedjen ki (*befektető, üzemeltető vállalkozások, természetvédő- és civil szervezetek, önkormányzatok, lakosság*), amelyek bármilyen kapcsolatba kerülnek a táj természeti és kulturális környezetével, az ehhez kapcsolódó értékek közvetítésével, illetve az ebben rejlő turisztikai lehetőségek kiaknázásával foglalkoznak.
- A klaszter részesei közvetve vagy közvetlenül valamilyen módon hozzá kell járuljanak annak sikeréhez és részesülnek annak eredményeiből.
- Célszerű létrehozni egy irányító testületet, amely stratégiai kérdésekben kompetens. Ennek mérete semmiképp ne haladja meg a hat főt, mert a magas létszám veszélyeztetheti a működőképességet.

A Tisza esetében a klaszterek kialakításánál végig kell gondolni, hogy milyen típusú turisztikai attrakciók köré szerveződjön a klaszter. A Tisza folyásának gyorsasága, a természetvédelmi területek látogathatósága és érzékenysége az egyes vízhez kapcsolódó turisztikai ágazatokat bizonyos tekintetben elhatárolja egymástól. Egy ökoturisztikai klaszterben nincs helye a jetskinek, és egy Tisza-tónál, Abádszalókon tervezett diákcsoport számára közömbös, hogy milyen programok érhetőek el a kisgyermekes családok vagy az idősebb, nyugdíjas korcsoport számára.

A klaszterek kialakításánál fontos, hogy az együttműködési készség a turisztikai szolgáltatók és a térségi szereplők részéről meglegyen, a klaszterek specializációja teremti meg annak lehetőségét, hogy a különböző turisztikai célcsoportokhoz üzenetek jussanak el.

A Tisza esetében egyrészt érdemes végiggondolni egy ökoturisztikai értékek mentén szerveződő ökoturisztikai klaszter kialakítását, másrészt az alapvetően a vízi turizmushoz kapcsolódó vízturisztikai klaszter kialakításának lehetőségét. A két klaszter nem teljesen különíthető el, ami természetesen nem is cél, hiszen a klaszter tagjai nem kizárólagos tagsággal csatlakoznak az egyes szerveződésekhez, így a szervezetek több térségi, illetve turisztikai alágazathoz kapcsolódó klaszterben is részt vehetnek.

5.3. LEHETSÉGES SZEREPLŐK A KLASZTEREKBE

Tekintve, hogy a klaszterek esetében nem beszélhetünk határokról, nincsen szigorúan vett területi lehatárolás,

így a Tisza esetében sem lehet kategorikusan kijelenteni, hogy a Tisza mentén a Tisza folyó vonalától számított 10–20 kilométeres sávba tartozó szereplők csatlakozhatnak a klaszterhez.

Nyilvánvalóan az alulról jövő kezdeményezés értelmében a klaszter tagja az lehet, aki a belépési feltételeket teljesíti, vállalja a felelősségeket és megtalálja benne a számításait.

A szereplők esetében az alábbi csoportok érdeklődésére számíthatunk:

- turisztikai attrakciók kezelői, fenntartói,
- turisztikai szolgáltatók, vállalkozások, vállalkozók,
- Tourinform irodák,
- közlekedési vállalatok,
- helyi önkormányzatok,
- civil szervezetek a turizmus, természetvédelem, kultúra területén,
- turisztikai programszervezők,
- utazási irodák,
- sportegyesületek,
- mezőgazdasági termelők,
- oktatási létesítmények,
- kutató intézmények,
- turisztikai marketingszervezetek,
- turisztikai desztinációs menedzsmentszervezetek.

6. Következtetések

A természetvédelem és a turizmus különböző ágazatainak összehangolási módja területenként eltérő lehet.

Az ökoturizmus helyszínei jellemzően külső környezeti és turisztikai negatív hatásoktól fenyegetettek. Ennek kezelése az egymással versengő települések vagy turisztikai szolgáltatók által sokszor nehezebb és költségesebb, mintha a térségben jelen lévő szervezetek összehangoltan, egységesen lépnének fel a problémák megoldása vagy éppen a turizmus további fellendítése érdekében.

A víziturizmus és az ökoturizmus közös pontjai mentén létrejöhetnek klaszterek – szervezett módon vagy kialakult együttműködésre épülve –, amelyek szem előtt tartják a közös célokat, az érdekképviselőket, a marketinget és a természet védelmét.

A nemzetközi vizek esetében a határon átnyúló együttműködések szervezése nagyobb biztonságot jelenthet a természet védelme érdekében.

Bízom benne, hogy a felvázolt Tisza menti ökoturisztikai klaszter modelljét a víziturizmus, az ökoturizmus, a természetvédelem ágazataiban részt vevő szervezetek a helyi adottságoknak megfelelően a gyakorlatban hasznosítják, amelyhez nem csupán hazai, hanem a Tisza mentén lévő határon túli szervezetek, szereplők is csatlakoznak.

Felhasznált irodalom

- ANGYAL Á. – BARANYIT. – BOTOS Cs. – GADÁR L. – KOLTAI B. – KOVÁCS K. – PATAKY O. – ROZINKA A. – RUDOLF G. – SIMON V. – SZABÓ K. (2000–2001): Környezetvédelmi és régiófejlesztési problémák a cianidszennyezés kapcsán a Tisza-tó térségében. EMLA Alapítvány a Környezeti Oktatás Támogatására. Felsőoktatási kutatóprogram, 2000–2001. Szerk.: Sütő L. és Sándor Cs.
- Az Ökoturizmus szekció jelentése az 1996. évi budapesti NATUREXPO keretében a Biológiai erőforrások fenntartható hasznosításáról szervezett nemzetközi konferencián.
- BUCKLEY, R. (1994): A framework for ecotourism. *Annals of Tourism Research* 21 (3), pp. 661–665.
- DALY, H. E. (1990): Toward some operational principles of sustainable development in Ecological Economics. 1990/2 pp. 1–6.
- DELBECQ, A. L. et al (1975): Group Techniques for Program Planning, A guide to nominal group and delphi techniques, Scott, Foresman and Company, Glenview, pp. 83–107.
- ENRIGHT, M. J. (1998): Regional Clusters and Firm Strategy. In: Chandler, A. D.–Hagström, P.–Sölvell, Ö. (eds.) *The Dynamic Firm: The Role of Technology, Strategy, Organisation, and Regions*. New York, Oxford University Press. pp. 315–342.
- ENRIGHT, M.J. (1997): Regional clusters and economic development: A research agenda. In: Staber, U. H. et al. (eds) *Business Networks: Prospects for Regional Development*. Berlin, Walter de Gruyter.
- ENSZ (1987): Közös Jövők jelentés, Fenntartható Fejlődés Csúcskonferencia Brundtland Bizottság
- FARAGÓ L. (1994): Regionális gazdaságfejlesztés „keresletoldali” stratégiák segítségével. – Comitatus, 1994. pp. 60–63.
- FENNEL D. A., *Ecotourism: An Introduction*, London: Routledge, 2003.
- GROSZ A. (2005): Klaszteresedés és klaszterorientált politika Magyarországon – potenciális autóiipari klaszter az észak-dunántúli térségben. Doktori értekezés. Pécs, Pécsi Tudományegyetem, Közgazdaságtudományi Kar
- GROSZ A. (2006): Klaszterek és innováció. In *Versenyképesség, Régiók, Innováció*, Budapest, Business Class, 2006. pp. 93–101.
- GYULAI I. (2002): A fenntarthatóság fogalma és lényege, a fenntartható fejlődés, Magyar Természetvédők Szövetsége
- KETELS Ch. H. M (2003): The Development of the cluster concept – present experiences and further developments, NRW Klaszter Konferencia, Duisburg 2003.
- LENGYEL I. (2001): Iparági és regionális klaszterek tipizálásuk, térbeliségük és fejlesztésük főbb kérdései. *Veze-téstudomány*, 10. pp. 19–43.
- MEGAN, E. W. (2002): *Ecotourism: Principles, practices & policies for sustainability*, United Nations Environmental Programme Division of Technology, Industry and Economics, International Ecotourism Society, UNEP
- OTP Hungaro-Projekt Kft. (2004): A Tisza folyó és a környező térségek ökoturisztikai fejlesztési lehetőségei – különös tekintettel Szabolcs-Szatmár-Bereg megyére. Szerk.: Fodor Á. és Szijjártó O., 2004.
- PORTER, M. E. (2000): Locations, Clusters and Company Strategy. In: Clark, G. L.–Feldman, M.P.–Gertler, M. S. (eds.). *The Oxford Handbook of Economic Geography*. Oxford, Oxford university Press. pp. 253–274.
- PUCZKÓ L. – RÁTZ T. (1998): A turizmus hatásai, Aula, Budapest
- RUSSEL, E. (2005): Regional clusters in Europe, in *Observatory of European SMEs 2002*, No. 3
- Smith, C. – Jenner, P. (1989): *Tourism and The Environment*, Occasional Studies, The Economist Intelligence Unit, Travel & Tourism Analyst, No.5., pp. 68–86.
- SULYOK J. (2001): Ökoturizmus – Turizmus Bulletin 2001/4 http://itthon.hu/site/upload/mtrt/Turizmus_Bulletin/01_12/Sz3.htm
- Szabadvízi strandok fejlesztése az észak-alföldi régióban, a Tisza mentén, Észak-Alföldi RMI, BridgeIng Marketing Tanácsadó Bt., 2002. július
- SZABÓ Á. (2006): Klasztertagság és innováció – az Eurobarometer felmérése, <http://www.pbkik.hu/index.php?id=6570&term=>
- SZÉCHENYI TERV Regionális Gazdaságfejlesztési Program RE-1-es pályázata, <http://www.poly-mix.hu/gve/sechenyi/szt-re-1.htm>
- TAYLOR, R. E. – JUDD, L. L. (1994): Delphi forecasting, in: Witt, S. – L. Moutinho (eds): *Tourism marketing and management handbook*. (2nd ed., pp. 535–539). Hertfordshire, UK: Prentice Hall International (UK) Ltd.
- TICHY, G. (1997): Are Today's Clusters the Problem Areas of Tomorrow? In: Steiner, M. (ed.) *Competence Clusters*. Graz, Leykam.
- Tourism Marketing and Management Handbook*, 2nd ed, Prentice Hall, Hertfordshire, pp. 535–539.
- WHEELER, B. – T. HART – P. WHYSALL (1990): Application of the delphi technique – A reply to Green, Hunter and Moore, *Tourism Management*, 11(2): pp. 121–122.